

TÓTH Imre
egyetemi docens
Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor
Közgazdaságtudományi Kar

professor
University of Sopron Alexandre Lamfalussy Faculty of
Economics

EGY ÁLLAMJOGI FIKCIÓ SORSA. AZ
NDK ELPORLADÁSA ÉS A KELETNÉMET
MENEKÜLTVÁLSÁG 1989-BEN

THE FATE OF A STATE LAW FICTION. THE END OF THE
GDR AND THE EAST GERMAN REFUGEE CRISIS IN 1989

ABSTRACT

The 1980s crises on the periphery and half periphery of the system led to a rapid collapse of the system of state socialism. The process of change led to a new independence of the former satellite nations. Poland and Hungary were the leading agents of change among the nations of East and Central Europe. These changes fed on each other and suddenly accelerated so that events which earlier would have been unbelievable appeared in an unusual way, especially in the summer of 1989 on the Austrian Hungarian border. The Communist leadership in East-Berlin stood by helplessly, as ever more East Germans fled from their hopeless situation. Their first goal was to settle in West Germany. The easiest way to leave the socialist system behind seemed to be through Hungary. Their hopes had been fed since 2nd May, 1989 by the discussions which had begun between Austria and Hungary on dismantling the Iron Curtain. Strictly classified bilateral negotiations between Hungary and West-Germany led to the opening of the border on September 11 and East German refugees were evacuated from Hungary. The border breakthrough, the „exodus” of East German refugees and the weakening of the East German dictatorship led to the German „reunification”, which also meant the reunification of Europe.

Kulcsszavak: diplomácia, menekültválság, vasfüggöny, NDK, Magyarország, NSZK

Keynotes: diplomacy, refugee crisis, iron curtain, GDR, Hungary, FRD

1989 őszén szétesett az NDK államgépezete, a gazdaság ellehetetlenült, a társadalom súlyos válságot élt át. A keleti német területek nem sokkal később egyesültek a Német Szövetségi Köztársasággal. Az aktus azonban államutódlási szempontból nem tekinthető egyesülésnek, erről legfeljebb társadalmi és politikai értelemben beszélhetünk. Ugyanígy számos terminológiai és tartalmi probléma merül fel a sokszor használt újraegyesülés kifejezéssel kapcsolatban is. 1990-től a volt keletnémet államot úgy tekintik, mint ami államként soha korábban nem is létezett, és az akkor létrejött Németország sem volt azonos az 1949 előttivel. Az NSZK 1972-es alkotmányában már szerepelt az egységes Németország gondolata. Ez valósult meg az 1990-ben keletkezett államszerződésben és az egység-alkotmányban.¹ Mindennek a jogi megoldásnak az egyik gyakorlati előzménye az a menekültp probléma volt, melynek a megoldása egyúttal a magyar kormány egyik legnyomasztóbb külpolitikai feladatává is vált 1989 nyarán.

Amióta 1961. augusztus 24-én életét veszttette a löparancs első áldozata a berlini szögesdrót mellett, majd felépült a Fal, a berlini hidegháborús heg a kelet-nyugati és a német megosztottság szimbóluma lett. Az emberek kézzel ásott alagutakon keresztül, átalakított autósomagtartokban, utóbb saját gyártású víz alatti járműveken, léggömbök segítségével és ki tudja még milyen módokon próbáltak átszökni a túlsó oldalra. Legtöbbjüket lelőtték, mások aknára léptek vagy vízbe fulladtak. Miközben a belnémet határon meghíúsított határsértésekről a keletnémetek zömének bőven voltak ismeretei, a baráti szocialista országokból nem érkeztek ilyesféle hírek. Annak dacára, hogy a menekülés Románián, Bulgárián, Csehszlovákián és Magyarországon át is rendkívül veszélyes volt, és bőven követelt halálos áldozatokat is, sokan ezeket az országokat szemelték ki, hogy megkíséreljenek kijutni a nyugati világba. Jóllehet Berlin 1989-ben kiutazási könnyítéseket vezetett be, az emigrációs hullám kicsit sem csillapodott. A menekülők számára egyre vonzóbbnak tűnt a reformok útjára lépő Magyarországon át maguk mögött tudni a szocialista rendszert.

Ennek a legfőbb oka az volt, hogy a külvilág szemében meglehetősen délibábos kép alakult ki a Budapesten zajló átalakulási folyamatokról. Nem alaptalanul, hiszen a nemzetközi sajtó 1989. május 2-án világgá kürtölte, hogy megkezdődött a vasfüggöny-rendszer felszámolása az osztrák-magyar határon, Magyarország pedig – a Varsói Szerződés államai között elsőként – március 14-én aláírta a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményt. Ez azonban egyelőre csak hűvös paragrafusokban látszódott. A határrendészeti szervek magatartása nem volt egységes. A nyugatnémet képviselő tudomása szerint javult a hatóságok által mutatott bánásmód, és – noha a meghíúsított határátlépési kísérletek száma emelkedett – a határon feltartóztatott NDK-sokat személyazonosságuk megállapítását követően visszafordították anélkül, hogy adataikat a keletnémet hatóságok orrára kötötték volna. Ez azonban nem mindenhol, és nem minden alkalommal így történt. Az elfogottak másik részét a megszokott ügymenet szerint átadták a Stasi vizsgálati osztályának. A szálakat tovább gabalyította, hogy néha maguk a magyar határőrök, illetve a vizsgálati eljárást lefolytató személyek javasolták a keletnémeteknek,

hogy adjanak be kérelmet menekültstátusz iránt (bár azt is jelezték, hogy annak kimenetele kétséges, mivel Magyarország még nem dolgozta ki a szükséges jogszabályokat). Közben akik nem akartak vagy nem tudtak a zöldhatáron keresztül távozni, a Szövetségi Köztársaság nagykövetségére menekültek, ahol 1989 nyarára úgyszólván ostromállapot alakult ki.²

1989 nyarára keletnémet menekültek lepték el az NSZK budapesti nagykövetségét, a csillebérci és a zánkai táborokat. A magyar fél politikai okokból szeretne volna elkerülni ezek visszatoloncolását az NDK-ba, csakúgy, mint a menekült státusz elismerését. Szűkebb értelemben az tartozott menekült-oltalom alá, aki vallási, faji, nemzeti hovatarozása vagy politikai meggyőződése miatt volt kénytelen elhagyni a hazáját. Ezekbe a kategóriákba az NDK-ból menekülőket valóban nem lehetett besorolni, a politikai üldözés tényét pedig nem lehetett egyértelműen levezetni az anyaország társadalmi és politikai berendezkedéséből. A magyar fél szerint az utazási szabadság megvonása minden szempontból jogellenes, ám semmiképpen nem minősíthető politikai üldözésnek. A keletnémetek ráadásul csupán tranzitországnak tekintették Magyarországot, és nem védelemért, hanem a továbbutazás engedélyezése miatt fordultak a magyar kormányhoz, ami a menekültstátusz megadását kétségekívül nehezé tette. A nyugatnémet értelmezés szerint azonban semmi nem írta elő, hogy a menekültnek a jogállását elismerő országban kell maradnia, onnan továbbutazhat bármely olyan államba, amely hajlandó őt befogadni. Ráadásul nem csupán az élethez és a szabadsághoz füződő jogokat közvetlenül veszélyeztető represszió, hanem egyéb diszkriminatív intézkedések is okot adhatnak a menedékjog megadásának. Ezek közé tartozik például, ha a kényszerintézkedések, vagy a hátrányos megkülönböztetés miatt veszélybe kerül a létfenntartás, illetve joghátrányokat kell elszenvedni³ Az pedig józan ésszel belátható volt, hogy a tiltott határátlépésen ért személyekre súlyos börtönbüntetés vár a Stasi valamelyik börtönében.

Az ENSZ képviselői is megbeszéléseket folytattak a magyar kormánnyal, melyekből kiderült: magyar részről megígérték, hogy mindazok ügyében, akik magukat menekültnek tekintik, el fogják indítani a menekültügyi eljárást, de azt is hozzátették, hogy pozitív elbírálásban csak keveseknek lehet részük. Ezzel a magyar tárgyalófél elég nyilvánvalóan jelezte, hogy a kérdés átfogó megoldásának a híve, méghozzá a két német állam közötti megegyezés révén.⁴

Az egyetlen, amiben kezdettől fogva valamennyi érintett fél egyetértett (kivéve persze az áttelepülésre váró keletnémeteket), az volt, hogy a menekülés nem jelent megoldást az NDK belső problémáinak – közöttük a társadalmi elégedetlenség-ből adódó helyzetnek – a kezelésére. Ez a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország részéről könnyen érthető volt, ám ugyanezt az álláspontot képviselték az NSZK politikai színpadának szereplői is. Az egymástól eltérő felfogást képviselő bal- és jobboldali nyugatnémet politikai erők egyetértettek abban, hogy a válság hosszú távú megoldása érdekében az NDK-n belülről kell kikényszeríteni a változásokat. Ez utóbbira a nemzetközi környezet is alkalmas hátteret kínált. A nyitott határok és az akadálymentes áttelepülés lehetősége a reformokat kikény-

szerítő akarat és főleg erő elsorvadásához vezethetett. Megoldást nem a nemzetközi és német–német feszültség fokozása, hanem éppen ellenkezőleg, a keletnémet reformfolyamatok katalizálása kínált. Ennek lehetséges sikerére éppen Magyarország példáját hozhatta fel a bonni vezetés.

Amilyen nyilvánvaló volt a szándék a menekültlaviná lefékezésének kérdésében, olyan világos volt az is, hogy egyetlen nyugatnémet politikus sem lesz közömbös a hazatérni nem akaró keletnémetek iránt. E miatt a magyar kormányt ki kellett mozdítani a „semleges” állásponttól. Ebben döntő segítségükre volt, hogy az NSZK már évek óta a rossz és a kevésbé rossz megoldás között tépelődő Magyarország legfontosabb külkereskedelmi partnerének számított a nyugati országok közül, részesedése a magyar külkereskedelemben folyamatosan nőtt, ahogy gyarapodott a német befektetések száma és összege, valamint a turistaforgalom is. A szörnyen szorongatott, de távlatosan gondolkodó kormánynak ezért szükséges volt együttműködni az NSZK-val, miközben a keletnémet vezetést tárgyalásokkal kellett csillapítani. Csakhogy a korábbi „baráti” eszmecserék mindjobban parázs összecsapásokba torkolltak. Kelet–Berlin követelte, hogy Budapest adja ki neki a határsértőket, közben a legkülönfélébb adminisztratív korlátozások bevezetésével próbálta megakadályozni állampolgárainak Magyarországra való beutazását. Bevált módszernek számított a belügyminisztériumi engedély visszatartása, az ügyintézés lassítása, illetve az arra való hivatkozás, hogy kimerült a rendelkezésre álló forinttartalék. Különös, de az állambiztonsági szervek nem lelkesedtek a korlátozásokért, mert tartottak tőle, hogy azok az „ellenséges nyugatnémet erők” malmára hajtják a vizet, és hatásukra számottevően nő a belső nyomás az NDK-ban.

Mialatt tárgyalások zajlottak a magyar és a keletnémet állambiztonság között, a helyzet egyre inkább diplomáciai, illetve nemzetközi jogi kérdéssé vált, a külügyminisztériumok közötti egyeztetésekről pedig a „mindentudó” Stasi csak utólag és részlegesen értesült. A Berlin–Bonn–Budapest közötti diplomáciai egyeztetések nem vezettek eredményre, a megoldás viszont egyre sürgetőbbé vált. Közeledett a nyári szabadságolások vége, és nagy kérdés volt, hogy az addig Magyarországon vakációzó NDK-családok közül mennyien válnak menekültté egyik napról a másikra, ahogy a nyaralás véget ér. Minden érintettre növekvő nyomás nehezedett.

A *modus vivendi* keresése közben néhány olyan megoldási javaslat is terítékre került, amellyel csak felületi kezelést jelentett. Ilyen volt, hogy a keletnémetek Magyarországon NSZK útlevelet kapnak, mellyel „legálisan” átléphetnék a határt. A koncepció alapja az az NSZK-ban érvényes jogi szabályozás volt, mely a II. világháború után változatlanul érvényesnek tekintette az 1913-as Birodalmi és Allampolgársági Törvényt (Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz), s azt az NDK-beli németekre is alkalmazta. A szabályozás a német egységkoncepció részeként maradt érvényben, és lehetőséget kínált valamennyi, azt igénylő németnek az NSZK állampolgárság megszerzésére. A nyugatnémet diplomácia 1989-ben ennek az elgondolásnak a magyar elismertetésére tett kísérletet, sikertelenül. A Bem tér szerint minden külföldi állampolgár csak azzal az úti okmánnyal távoz-

hat az országból, amellyel oda belépett, ezért nem tekintette megoldásnak, hogy az állampolgárság felcserélésével húzzák ki a kérdés méregfogát.

Létezett egy másik forgatókönyv is, amelynek valószerűségét illetően meggyőző bizonyossággal szolgáltak a következő napok eseményei. Ez a megoldás pragmatikusabbnak látszott minden addigi elképzelésnél, és a budapesti vezetés feltehetően épp a látszat megóvása érdekében volt hajlandó erre. Az ENSZ megbízottaknak magyar részről többször jelezték, hogy a követségi menekültek minden formalitás mellőzésével, kisebb csoportokban távozhatnak a zöld határon át. A magyar hatóságok ez esetben félrefordítanak a fejüket. Mindenesetre derűlátásra adott okot Horn külügyminiszter ígérete, mely szerint erőszakkal senkit sem toloncolnak vissza a Német Demokratikus Köztársaság területére.⁵

A helyzet megoldása azonban egyre sürgetőbbé vált. Közeledett a nyári szabadságolások vége, és nagy kérdés volt, hogy az addig Magyarországon vakációzó NDK családok közül mennyi lesz menekültté egyik napról a másikra. A magyar médiumok közel 200 000 Magyarországon üdülő keletnémetről beszéltek. A belnémet minisztérium úgy becsülte, hogy 10 százalék nem kíván majd hazatérni, így a menekültek száma akár 20 000-re is növekedhet. Ezek mellett azzal is számoltak, hogy a Romániából és Bulgáriából hazatérők egy része is Magyarországon marad, sőt többen Csehszlovákiai felől illegálisan lépik át a magyar határt. A Nemzetközi Vöröskereszt és a Máltai Szeretetszolgálat szeptember elején mindenesetre már több mint 5000 menekültől gondoskodott Csillebércen, Zánkán és Zugligetben.⁶ Az ős beköszöntével és az időjárás várható rosszabbra fordulásával nem lehetett elodázni, hogy a helyzet kulcsát megtalálják.

A kockázatkalkulációk azonban óvatosságra intették a magyar vezetést, amely a menekültkérdést alapvetően német-német problémának, vagy „belnémet” konfliktusnak kívánta beállítani. Az erre irányuló próbálkozások nehezen megszámlálható gyenge láncszemeit azonban az a több tízezer keletnémet állampolgár alkotta, aki mégiscsak Magyarországot látta alkalmasnak arra, hogy a vasfüggönyt és vele azt egész szocialista világrendszert a háta mögött hagyja. A magyar vezetés ezért – miután ebben a helyzetben képtelen volt „észrevétlen” maradni – egyfajta mediátori szereppel próbálkozott, hogy a rá nehezedő kettős nyomás alól megszabaduljon. Miután ezek az amúgy erőtlen közvetítő kísérletek eredménytelenek maradtak, valahogy szabaddá kellett tenni az utat a keletnémetek előtt.

A kormány egy ideje folyamatosan, óvatos lépések megtételével fürkészte Moszkva reakcióit. Így volt ez a műszaki zár bontásának megkezdésekor 1989 telén, és annak sajtónyilvános bejelentésekor is az év tavaszán. Ezúttal a magyar – pontosabban debreceni – ellenzék osztrák-magyar határra tervezett ötlete nyomán lehetett szondázni a külföld, elsősorban a szovjetek reakcióit. A kezdeményezés Debrecenből eredt, ahol június 20-án Habsburg Ottó, mint az Európai Parlament alelnöke tartott előadást. A hivatalos programot követően Habsburg Ottó szűk körű vacsorán találkozott az ottani ellenzék, a Magyar Demokrata Fórum tagjaival az Aranybika Szálló különtermében. Szó esett az egyre nagyobb számban Magyaror-

szágra menekülő erdélyiekről, és arról a képtelen helyzetről, hogy miközben nyugaton rövidesen a múlt részévé válik a vasfüggöny gyilkos valósága, a Felső-Tiszától a Marosig új „vasfüggöny ereszkedik” a román-magyar határra. A Románia felől 1985-től 1987-ig 654 ember lépte át illegálisan a határt. Ez a szám 1988-ban 12-szeresére emelkedett. Havonta átlagosan 666-an menekültek át a román-magyar zöldhatáron.⁷ A vacsora alatt hangzott el a különös ötlet a határvonalon, pontosabban a magyar–osztrák határ vonalán tartandó piknikről. Az ország négy nappal volt túl az Nagy Imre újratemetésén, mégis végtelenül szürreális kép volt, hogy a határ magyar oldalán a magyar, osztrák felén pedig az osztrák demonstrálók tartják majd a tűzben a szalonnájukat. Az ellenzék budapesti vezetése nem is sietett támogatni a tervet, mert kalandor akciónak tartotta. Dacára az utóbb történeteknek, keletnémetekről az első beszélgetés során egyetlen szó sem esett.

A Páneurópai Piknik beleilleszthető volt a kormányzat stratégiájába, és része lett annak a tojástáncnak, amit Budapestnek Moszkva – Kelet–Berlin és Bonn között kellett bemutatnia. Utóbbi egyébiránt nem tekintett túlzottan nagy várakozással a 19-i rendezvény elé. Nem úgy mint a magyar kormány. A határ hivatalos megnyitása és a keletnémetek korlátozás nélküli átengedése (amint az szeptember 11-én megtörtént) olyan vabank játék lett volna, melynek pontosan nem lehetett előre megjósolni az eredményét. A Nyugat támogatta ugyan az óvatos változásokat, beleértve a határok jellegének átalakítására vonatkozó lépéseket is, de közel sem voltak euforikus állapotban a reformoktól, és fontos céljuk volt kontroll alatt tartani a kelet–közép–európai folyamatokat. Amerikaiak, franciák, de még a nyugatnémetek helyzetértékelése is ellentmondásos volt, ám ennél is nehezebb volt megítélni Moszkva reakcióit. Egy próba tehát nem ártott, de nem is volt kockázatmentes. A békés szalonnasütögetés könnyen tömegdemonstrációba csaphatott volna át, és a pengeélen táncoló helyzetben elég lett volna egy rossz mozdulat valamelyik határőr részéről, hogy igen rossz vége legyen a terveknek. Ráadásul ha a Piknik a keletnémetek előre sejtett rohamával „egy kormánytag jelenlétében befürdött volna, akkor az ország is befürdött volna.”⁸ Ezért a két fővédnök, Pozsgay államminiszter és Habsburg Ottó nem jelent meg személyesen a rendezvényen, melynek során több mint 600 keletnémet tört át a határon.

A Piknik után nem sokkal, a Bonn melletti gymnichi kastélyban szigorúan titkos tárgyalások zajlottak a német kancellár és magyar miniszterelnök, valamint a két külügyminiszter között. A megbeszéléseknek a menekültügyet érintő fejezeteiről nem is készült a szokásoknak megfelelő diplomáciai feljegyzés. Az elhangzottakat utólag Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter rögzítette a kancellár számára. Németh Miklós itt állítólag ígéretet tett arra, hogy a menekülteket szeptember 11-én, még a CDU brémai pártkongresszusa előtt, Ausztrián keresztül kiengedi az országból.⁹ A menekültkérdés magyar kezelését – a válságmenedzselés praktikus szükségessége mellett – a hazai külpolitika európai tranzíciója, illetve az ország hagyományos geopolitikai orientációinak újjáéledése határozta meg. Az ajánlattételben fontos – részben a tágabb előzményekhez sorolható indíték volt – a szocia-

lista tömb referenciaországaként betöltött diplomáciai szerep és aktivitás, valamint a külpolitikai imázsteremtés. Egyáltalán nem elhanyagolható a magyar külgazdaság orientációja, illetve a külső adósságok kezelésének cselekvéskényszsere. Ez elég egyértelműen kijelölte a magyar külpolitika helyét az NSZK mellett.

A gymnichi megállapodás és a tervezett evakuálás között a magyar kormány megpróbálta a menekültkérdés miatt ingerült keletnémet vezetést tárgyalásokkal lecsillapítani, de annyira nem, hogy azokat a legfelső szintre emeljék. Honecker és külpolitikai holdudvara szívesen vette volna, ha – a bonni tárgyalásokhoz hasonlóan – miniszterelnöki szinten egyeztetnek vele a kérdésben, ám Németh Miklós kormányfő kitért a személyes találkozó elől. Magyar részről nem találtak alkalmas időpontot Németh berlini útjára,¹⁰ a magyar kormány idejéből és főleg szándékából csupán Horn Gyula külügyminiszter néhány óras kelet–berlini villámlátogatására futotta. A hűvös hangvétellő találkozón az NDK külügyminisztere, Oskar Fischer a Német Szövetségi Köztársaságot tette felelőssé a kialakult helyzetért, Horn pedig a felől érdeklődött: vajon a kelet-német állam tud-e bármiféle garanciát adni arra, hogy állampolgárai kiutazási kérelmét pozitív elbírálásban részesíti. Miután Fischer egyértelművé tette, hogy ilyesféle biztosítékot nem áll módjában adni, a magyar külügyminiszter világossá tette, hogy a nemzetközi közvéleményre és Magyarország nemzetközi kötelezettségeire való tekintettel a Magyar Népköztársaság egyetlen NDK állampolgárt sem fog erőszakos úton visszaküldeni a hazájába. Egyszermind azonban azt is kijelentette, hogy az NSZK által keletnémet állampolgároknak kiállított útleveleket nem ismerik el hivatalos dokumentumként, és – mivel a nemzetközi konvenciók ez esetben nem alkalmazhatók – a menekült státusz megadása sem elfogadható megoldás. Horn Magyarország számára kiemelten fontosnak tartotta az Ausztriához fűződő kapcsolatok fejlesztését, ami szerinte lehetetlenné teszi a határellenőrzés korábbi formáinak visszaállítását az osztrák-magyar határon. Elmondta, hogy a határellenőrzést 20 km mélységben megerősítették, de azt is, hogy Magyarországon ez nem kis feszültséget eredményezett. A párbeszédnek aligha nevezhető találkozó végén Horn bejelentette, hogy az osztrák határt Ausztria egyetértésével megnyitják az NDK állampolgárai előtt. Ezzel egyidejűleg utazásokról 1969. június 20-án megkötött megállapodás érvényét veszíti, és a keletnémet állampolgárok személyi igazolványuk felmutatásával harmadik országba távozhatnak, amennyiben ezen országtól kapott beutazási vízummal rendelkeznek. Fischer fagyosan fogadta a javaslatokat fogadta, és ultimátumnak tekintette a magyar lépést, mint ahogyan az is volt.¹¹ Budapesten szeptember 8-án fogalmazták meg azt a jegyzéket, amelyben közölték, hogy a magyar kormány átmenetileg hatályon kívül helyezi a kölcsönös vízummentességről szóló 1969. évi szerződés 6. és 8. pontját. A bejelentéssel a magyar kormány gyakorlatilag a keletnémet menekültek szabad távozásáról szóló döntését közölte az NDK illetékes szerveivel. A dühbe gurult Fischer külügyminiszter még aznap táviratozott Budapestre, és követelte a berlini formula alkalmazását, vagyis, hogy a menekültek az NSZK és NDK közötti kormánymegállapodásnak engedelmeskedve

Budapestről is térjenek végre haza.¹² Mindhiába. A határsorompó szeptember 11-én éjfélkor felemelkedett a Trabantok és Wartburgok végeláthatatlan sora előtt.

A felgyorsult menekültkiáramlás látszólag nem ingatta meg az NDK hatalmi apparátusának mozdulatlanságba vetett szilárd hitét. A legfelsőbb moszkvai körök által is alaposan elbizonytalanított¹³ keletnémet vezetés továbbra is intranzigens magatartása mögött részben bizonyos szovjet külügyi szereplők (főleg a kelet-berlini szovjet nagykövet, Vjacseszláv Kocsemaszov, illetve a moszkvai külügyminisztérium európai szocialista országok részlegének vezetője, G. N. Gorinovic) félreérthető, vagy félreértett információi álltak. Fischer október 2-án javasolta Honeckernek, hogy folytassák a tárgyalásokat a magyar kormánnyal, és még az MSZMP október 5-én kezdődő kongresszusa előtt tartsanak megbeszéléseket Budapesten.¹⁴ Október 3-án és 4-én Horn külügyminiszter, Kovács László államtitkár és Őszi István miniszter-helyettes kifejtették, hogy a jelenlegi ex lex állapot nem tartható sokáig, ám nem mutattak hajlandóságot a status quo ante visszaállítására. A határ újbóli lezárását belpolitikai okokból nem vállalhatták. Az óvatosságot azonban meg akarták őrizni, mert tartottak a válságból, illetve az egész magyar kül- és belpolitika helyzetből adódó elszigetelődéstől, amit részben a konzervatív szocialista országok ellenkezése, részben a Nyugat elővigyázatosság táplált. A magyar politikai változások nyomán a szomszédos országok körében – minden szövetségi viszony ellenére – a kisantant újjáéledésének és magyarellenességnek a jelei mutatkoztak.¹⁵ Félő volt, hogy ebben a helyzetben Magyarország magára maradhat.

Ezt elkerülendő az NSZK támogatására tudtak számítani, amit jól demonstrált olna egy gyors magyarországi kancellári látogatás. Erről a német politikusok megértően nyilatkoztak,¹⁶ a kormány pedig 500 millió márka erejéig hitelgaranciát vállalt Budapest kölcsönfelvételére, melynek révén 1 milliárd márkás hitelkeret nyílt meg a magyar kormány előtt. Kohl kancellár már szeptemberben előhozakodott a Magyarországnak nyújtandó áthidaló kölcsön kérdésével az Európai Bizottság elnöke, Jaques Delors előtt is. Október 23-án a George Bush-sal folytatott telefonbeszélgetése során az amerikai elnöknek szinten megerősítette, hogy Németország minden segítséget kész megadni Magyarországnak illetve a magyar kormánynak.¹⁷ A kancellár november 19-én saját házában fogadta a magyar miniszterelnököt, hogy a legfontosabb feladatokat megbeszéljék, és a támogatást kifejezésre juttatandó december folyamán két napos látogatásra is Budapestre érkezett. A bonni vezetés tisztában volt azzal is, hogy a magyar és lengyel reformok sikere nélkül az NDK-ban sem várható kedvező politikai fordulat. Az átalakulások mellett történő látványos és hatékony kiállással azt is igyekeztek megakadályozni, hogy az alig elkezdődött keletnémet változások zátonyra fussanak.

Az elszigeteltség ilyen körülmények kevésbé Magyarországot fenyegette. Az NDK-t sokkal inkább. A felszínre tört válság tüntetésekbe torkollott, november 9-én pedig leomlott a Berlini Fal. Helmuth Kohl november 28-án 10 pontos programot hirdetett ugyan az NDK gazdasági megsegítésére, ennek célja azonban nem

a keletnémet szocialista rezsim megmentése volt, hanem a nyugatnémet föderatív struktúra kiterjesztése, azaz a német újraegyesítés előkészítése. Erre 1949. október 3-án került sor.

JEGYZETEK / NOTES

1. Az egyesülés jogi, gazdasági és egyéb vonatkozásairól részletesen lásd Szávai Ferenc (2016): Az államutódlás egyes kérdései felbomlás és újraegyesítés során *Acta Scientiarum Socialium*, 2016. (46.) 181-185.
2. Lásd még: Slachta Kriszta-Tóth Imre: Az 1989. szeptemberi határnyitás német külügyi és állambiztonsági dokumentumok tükrében. *ARCHIVNET* (16.) 2016. 4.
3. Tóth I. (2009): Variációk konfliktuskezelésre. Bonn, Berlin és Budapest diplomáciai erőfeszítései a keletnémet menekültkérdés megoldására, 1989. *Külügyi Szemle*, 2009. (8.) 3. 165-166.
4. Uo.
5. Tóth I. 2009, 168.
6. Feljegyzések, Bonn, 1989. augusztus 22., szeptember 5. PA AA B 85. 2340. 513-542-15/3 Buda.
7. Gyarmati György: Fall of the Iron Curtain and State Security Organizations in Hungary, 1989. In Gyarmati Gy. (szerk.): *Prelude to Demolishing the Iron Curtain. Pan-European Picnic, Sopron 19 August 1989. Budapest-Sopron. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security – City and County of Sopron.* 104-105
8. Pozsgay Imre nyilatkozata. *Népszabadság*, 1999. augusztus 21.
9. Küster H. J. – Hofmann D (Hg.): *Deutsche Einheit. Sonderedition aus der Akten 1998. des Bundeskanzleramtes 1998/90. Dokumente zur Deutschlandpolitik.* München, Oldenburg, 2015. 44. A tárgyalásokról Oplatka András részletes és a magyar visszaemlékezéseket is feldolgozó elemzést közöl a könyvében. Lásd Oplatka András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás 1989. szeptember 11. nulla óra.* Budapest, Helikon, 2018.
10. Oskar Fischer külügyminiszter beszámolója Erich Honeckernek, a NSZE Központi Bizottsága főtítkárnak, Berlin, 1989. augusztus 30. *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten (MfAA) – Teil 3. Band ZR 467/09.*
11. Hans Schindler az NDK külügyminisztériumának NSZK-ért felelős vezetőjének feljegyzése Oskar Fischer és Horn Gyula megbeszéléséről, 1989. augusztus 31. *PA AA MfAA – Teil 3. Band ZR 467/09.*
12. Oskar Fischer távirata Horn külügyminiszternek, 1989. szeptember 8. 1989. szeptember 12. *PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.*
13. A Varsói Szerződés rendkívüli ülésének összehívására vonatkozó keletnémet kérést Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes, majd az SZKP főtítkára is elhárí-

- totta. A Brezsnyev doktrínával szakító Mihail Gorbacsov szerint elmúlt az ideje annak, hogy a hivatalos irányvonaltól eltérőket a többség nyomásával térítsék vissza a helyes útra. Lásd: Manfred Görtemaker: Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zum Gegenwart. München, Beck, 1999. 726. ill. Feljegyzés Oskar Fischer és G. N. Gorinovic tárgyalásairól, 1989. szeptember 4. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 469/09.
14. Oskar Fischer levele Erich Honeckernek, Kelet-Berlin, 1989. október 2. PA AA MfAA Teil 3. Bd. ZR 468/9.
 15. Nem szabad elfelejteni, hogy környező államok közül kettővel is komoly konfliktusai voltak Magyarországnak. A Romániához fűződő viszonyt az erdélyi menekültek problémája, a csehszlovák kapcsolatokat bösi vízerőmű körüli vita bolygatta.
 16. Seiters és Horváth István nagykövet megbeszélése, Bonn, 1989. szeptember 19. Akten, 2015. Nr. 41. 405-407.
 17. Kohl kancellár levele Németh Miklós miniszterelnökhöz. Bonn, 1989. október 4., feljegyzés Kohl és Delors megbeszéléséről, 1989. október 5., valamint Kohl és Bush telefonbeszélgetése, 1989. október 23-án. Akten, 2015. Nr. 57-58. 442-459.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Források

- Feljegyzések, Bonn, 1989. augusztus 22., szeptember 5. PA AA B 85. 2340. 513-542-15/3 Buda.
- Feljegyzés Oskar Fischer és G. N. Gorinovic tárgyalásairól, 1989. szeptember 4. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 469/09.
- Hans Schindler az NDK külügyminisztériumának NSZK-ért felelős vezetőjének feljegyzése Oskar Fischer és Horn Gyula megbeszéléséről, 1989. augusztus 31. PA AA MfAA – Teil 3. Band ZR 467/09.
- Kohl kancellár levele Németh Miklós miniszterelnökhöz. Bonn, 1989. október 4., feljegyzés Kohl és Delors megbeszéléséről, 1989. október 5., valamint Kohl és Bush telefonbeszélgetése, 1989. október 23-án. Akten, 2015. Nr. 57-58. 442-459.
- Küster H. J. – Hofmann D (Hg.): Deutsche Einheit. Sonderedition aus der Akten 1998. des Bundeskanzleramtes 1998/90. Dokumente zur Deutschlandspolitik. München, Oldenburg, 2015. 44.
- Oskar Fischer külügyminiszter beszámolója Erich Honeckernek, a NSZE Központi Bizottsága főtítkárnak, Berlin, 1989. augusztus 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten (MfAA) – Teil 3. Band ZR 467/09.
- Oskar Fischer távirata Horn külügyminiszternek, 1989. szeptember 8. 1989. szeptember 12. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.
- Oskar Fischer levele Erich Honeckernek, Kelet-Berlin, 1989. október 2. PA AA MfAA Teil 3. Bd. ZR 468/9.

Pozsgay Imre nyilatkozata. Népszabadság, 1999. augusztus 21.

Seiters és Horváth István nagykövet megbeszélése, Bonn, 1989. szeptember 19. Akten, 2015. Nr. 41. 405-407.

Feldolgozások

Görtemaker, Manfred (1999): Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zum Gegenwart. Beck. München.

Gyarmati György (2012): Fall of the Iron Curtain and State Security Organizations in Hungary, 1989. In Gyarmati Gy. szerk. (2012): Prelude to Demolishing the Iron Curtain. Pan-European Picninc, Sopron 19 August 1989. Budapest-Sopron. L'Harmattan – Historical Archives of the Hungarian State Security – City and County of Sopron. 104-105. old.

Oplatka András (2018): Egy döntés története. Magyar határnyitás 1989. szeptember 11. nulla óra. Helikon Kiadó. Budapest.

Slachta Kriszta-Tóth Imre (2016): Az 1989. szeptemberi határnyitás német külügyi és állambiztonsági dokumentumok tükrében. ARCHIVNET (16.) 2016. 4.

Szávai Ferenc (2016): Az államutódlás egyes kérdései felbomlás és újraegyesítés során Acta Scientiarum Socialium, 2016. (46.) 181-185. old.

Tóth I. (2009): Variációk konfliktuskezelésre. Bonn, Berlin és Budapest diplomáciai erőfeszítései a keletnémet menekültkérdés megoldására, 1989. Külügyi Szemle, 2009. (8.) 3. 165-166. old.